

SOCIOLINGVISTIČKA SITUACIJA I PROBLEMI JEZIČNE STANDARDIZACIJE U SLAVENSKOM SVIJETU XVIII STOLJEĆA

DALIBOR BROZOVIĆ

U posljednjem desetljeću raste zanimanje za specifičnu sociolingvističku problematiku u slavenskom svijetu XVIII stoljeća, osobito njegove druge polovice. Ne mislim pri tom na tradicionalne teme u sociolingvistici individuuma (jezično ponašanje pojedinca prema kolektivu i obratno, ili pak jezično ponašanje pojedinca prema pojedincu), nego na sociolingvistiku kolektiva, i to posebno na onu što s jedne strane graniči s etnolingvistikom, a s druge se specijalizira za pitanja jezične standardizacije. Za tu granu sociolingvistike upotrebljava Ž. Muljačić termin »standardologija«,¹ što je po mojem mišljenju uvjetno dobro, ali potrebno je da uz taj termin upotrebljavamo bar povremeno i atribut »lingvistička« ili »jezična«, jer sama riječ *standardologija* može se punopravno odnositi na bilo koju konkretnu problematiku standardizacionih procesa (npr. u proizvodnji, razmjeni, pravnim odnosima i sl.) ili pak na opće zakonitosti svih standarda u ljudskom društvu. Adekvatan bi termin možda bio »koinologija«, s obzirom na to da tip sociolingvistike o kojem je riječ obuhvaća i proučavanje međusobnih odnosa između raznih iznaddijalekatskih idioma,² uključujući dakle i takve supstandardne i interdijalekatske idiome za koje se s više ili manje opravdanosti upotrebljava termin »koinē«, s time da interdijalekatski ili supradijalekatski koine predstavlja u mnogim slučajevima

¹ Žarko Muljačić, »Genetički, tipološki i standardološki kriteriji u klasifikaciji romanskih jezika«, *Radovi FF Zadar*, X/1971—72, sv. 9, razdio lingvističko-filološki (6), str. 31—47.

² Pojam »idiom« kao hijerarhijski i pojavno neutralnu jedinicu (dijalekt, jezik, koine i sl.) obradio sam u radu „Славянские стандартные языки и сравнительный метод“, ВЯ, XVI/1967, br. 1, str. 3—33 (širu hrvatsku verziju objavio sam u knjizi *Standardni jezik*, Zagreb 1970, pod naslovom (Slavenski standardni jezici i usporedna slavistika«, str. 9—62). Termin »idiom« u tom značenju prihvaćen je u IX glavi zbornika *Общее языкознание*, Moskva 1970. (N. N. Semenjuk).

ma materijalnu osnovicu za formiranje jezičnoga standarda.³ No u ovome ću se radu služiti Muljačićevim terminom »(lingvistička) standardologija«.

Sociolingvistika individuuma može dati, razumije se, korisne informacije za razumijevanje stanovitih specifičnosti u standardizacionim procesima na određenim područjima, osobito ako se radi o međujezičnom aspektu. Tako će nam npr. njemačko-češki i mađarsko-slovački momenti te sociolingvističke problematike u češkim i slovačkim zemljama u drugoj polovici XVIII stoljeća bez sumnje pomoći da bolje shvatimo neke posebne vidove u obnavljanju češkoga jezičnog standarda i u proširivanju njegovih društvenih funkcija, odnosno da se bolje snađemo u složenim odnosima između zapadnoslovačkoga (Bernolákova) i istočnoslovačkoga (kalvinskog) pismenog jezika, srednjoslovačkoga razgovornog jezika i onodobne slovačke varijante standardnoga češkog jezika, koji svi idiomi suopstoje u Slovačkoj u drugoj polovici XVIII stoljeća i na prijelazu u XIX stoljeće, u uvjetima terenske i vjerske rascjepkivosti i pod mađarskom jezičnom dominacijom. Isto tako, i filološka nam istraživanja mogu pružiti mnoge potrebne podatke, ali filološki se rezultati moraju primati s velikim oprezom ako ih želimo iskoristiti u lingvističke standardološke svrhe — tko bi npr. htio dobiti uvid u hrvatsku sociolingvističku situaciju u Dalmaciji i Slavoniji XVIII stoljeća oslanjajući se na poznate Maretićeve monografije,⁴ našao bi malo građe i, što je još mnogo gore, mnoštvo izoliranih i neorganiziranih filoloških podataka sugeriralo bi mu jednu iskrivljenu sliku.

Druge jezične discipline mogu još manje pomoći, ali pod uvjetom jasnoga razlikovanja pojava i jasnoga određivanja ciljeva, i njihova suradnja može biti dragocjena. Mislim tu prije svega na povijest književnoga jezika u užem smislu, tj. na povijest jezičnoga izraza u beletrističkoj proizvodnji. Važnost lijepe književnosti pri formiranju standardnih jezika tradicionalno se u znatnoj mjeri precjenjuje, no pogrešno bi bilo i skrenuti u drugu krajnost te zanemariti taj aspekt: književna komponenta nije u standardizacionim procesima nužnost, ali u mnogim je slučajevima odigrala znatnu

³ Tu sam problematiku detaljno obradio u radu »O tipologiji supstandardnih i interdijalekatskih idioma u slavenskom jezičnom svijetu« (u tisku u *Zborniku materijala* II konferencije Međunarodne komisije za slavenske standardne jezike, Skopje 1972).

⁴ Tomo Maretić, »Jezik slavonskih pisaca. Prilog istoričkoj gramatici hrvatskoj ili srpskoj«, *Rad JAZU*, 180/1910, str. 146—233; »Jezik dalmatinskih pisaca XVIII. vijeka«, *ibid.*, 209/1915, str. 173—240, 211/1916, str. 1—92.

ulogu.⁵ Određena međuzavisnost očituje se već pri uspoređivanju periodizacija u povijesti književnosti i u povijesti standardnoga jezika, koje se periodizacije ne moraju nužno podudarati, a da ipak pokazuju neki međusobni odnos (o tom poslije).

I na koncu, potrebno se još osvrnuti na mogućnosti genetske i strukturalne lingvistike u standardološkoj problematici. Genetska lingvistika ne nudi mnogo koristi na svojem historijsko-poredbenom planu, osim što je u nekim slučajevima veoma poželjno razmatrati zajedničke sociolingvističke značajke u standardizacionim procesima u okviru pojedinih grupacija blisko srodnih jezika kao što su npr. slavenski. No za to nam čisto genetski aspekt problema nije zapravo potreban, već nas može zanimati samo sam rezultat genetske srodnosti i njegovi izvanjezični odrazi na standardizacione procese (na primjere ću se još vratiti). Dijalektološki plan genetske lingvistike potreban nam je pak utoliko što svaki standardni jezik ima svoju »dijalekatsku osnovicu«, od koje je nekoč bio uzajmio, izravno ili neizravno (tj. preko kakva interdijalekta), materijalnu podlogu (tj. supstanciju i strukturu) na kojoj će se odvijati standardizacioni procesi. I u strukturalnoj nam je lingvistici važan uglavnom samo dijalektološki plan, jer se u strukturi dijalekatske osnovice vrše postepene melioracione korekcije kako bi standardni jezik mogao što bolje ispunjavati svoje specifične zadaće.⁶

Prema tomu, ni funkcionalnu kvalitetu suvremenih standardnih jezika, kao ni problematiku njihova nastanka i razvoja, ne možemo obrađivati metodama raznih disciplina genetske i strukturalne lingvistike niti ih ocjenjivati u okviru konceptualnog i asocijativnog fonda tih disciplina. Specifičnost standardnih jezika, proučavali ih sinkrono ili dijakrono, uspješno ćemo uočavati i obrađivati samo u okviru posebne sociolingvističke discipline koju sam ovdje opisao. To vrijedi, naravno, i za problematiku slavenskoga XVIII stoljeća. Već sam na početku rekao da je za slavensku sociolingvističku problematiku toga razdoblja osjetno porastao interes u posljednim godinama, pa se npr. u Hrvata pojavio cio niz radova što nesum-

⁵ Usp. Irena Grickat, „Језик књижевности и књижевни језик — на основу српског писаног наслеђа из старијих епоха“, ЈФ, XXVIII/1969, str. 1—35. То је врло важан и оригиналан рад, а сличне се мисли могу наћи у неким радовима V. V. Vinogradova у мање изграђеном облику.

⁶ Usp. Bohuslav Havránek, »Zur Adaptation der phonologischen Systeme in den Schriftsprachen«, TCLP, IV/1931, str. 267—278 (slično: »K adaptaci fonologických systémů ve spisovných jazycích slovanských«, u Havránkovéj knjizi *Studie o spisovném jazyce*, Praha 1963, str. 282—290). U tom se radu ne radi samo o fonološkoj strukturi.

njivo mijenjaju dosadanja shvaćanja.⁷ To zanimanje za specifičnu sociolingvističku situaciju slavenskoga svijeta u XVIII stoljeću opravdano je vlastitim slavenskim potrebama u proučavanju domaće jezične (i književne) baštine, ali i stanovitim općelingvističkim momentima što imaju i znatno širu vrijednost. Razmotrit ćemo odmah na početku oba ta aspekta.

Zanimanje za slavensko XVIII stoljeće opravdano je prije svega odlučujućim značenjem te epohe za kasnije formiranje slavenskih standardnih jezika, a također i za formiranje slavenskih nacija (u srednjoevropskom i istočnoevropskom smislu te riječi) kao ljudskih kolektiva koji će se tim standardnim jezicima služiti izgrađujući svoje nacionalne civilizacije i sudjelujući u općeevropskoj internacionalnoj civilizaciji. Jezično stanje kakvo se zateklo u pojedinim slavenskim zemljama u drugoj polovici XVIII stoljeća odredilo je u najvećoj mogućoj mjeri smjerove razvoja u sljedećem, XIX stoljeću, kada je slavenski jezični svijet dobio u glavnim crtama svoj konačan oblik, bez obzira na to što su se neki procesi dovršavali tek poslije i u XX stoljeću. I štoviše, XVIII stoljeće odredilo je ne samo smjerove jezičnog razvoja u eposi slavenskih nacionalnih preporoda nego i oblike toga razvoja.

Ta će problematika biti tema ovoga priloga, ali usputno bih želio naglasiti da je i u mnogim slavenskim književnostima negdje u sredini ili u drugoj polovici XVIII stoljeća jedan od najvažnijih prijeloma u svojoj njihovoj povijesti. Već sam spomenuo poželjnost usklađivanja u periodizacijama jezičnoga i književnog razvoja. Slovenska, hrvatska i srpska jezična i književna povijest zaista su veoma različite pa je stvarno nemoguće uskladiti njihove periodizacije, ali je ipak suvišna bar ova razlika na koju upozorava Dragoljub Pavlović na I kongresu jugoslavenskih slavista (1957):

⁷ a. Stjepan Babić, »Jezik starih hrvatskih pisaca u Slavoniji«, *Godišnjak*, Vinkovci 1967, str. 71—84; — b. Ivan Pederin, »Kačićeva književna terminologija i narodna pjesma«, *Kritika*, III/1970, br. 10, str. 43—51; — c. Zlatko Vince, »Grafijsko-pravopisna pitanja pretpreporodnog i preporodnog doba u Slavoniji«, *Zbornik radova I znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*, Osijek 1970, str. 773—810; — d. Radoslav Katičić, »Slavonski pabirci«, *Kritika*, IV/1971, br. 17, str. 280—292; — e. Zlatko Vince, »Udio Slavonije i Dalmacije u oblikovanju hrvatskog književnog jezika«, *Prilozi HFD, VII međunarodni kongres slavista*, Zagreb 1973, str. 143—165; — f. Josip Vončina, »O kontinuitetu hrvatskog književnog jezika od 15. do 18. stoljeća«, *ibid.*, str. 165—177. — Kompleksnu teoretsku sintezu, oslanjajući se na prethodne svoje radove iz 1965. i 1966, dao sam u radu »O početku hrvatskoga jezičnog standarda«, *Kritika*, III/1970, br. 10, str. 21—42 (pretiskano u knjizi spomenutoj u op. 2, str. 127—158).

»Tako, naprimer, postavlja se pitanje kako rešiti problem razlike koja postoji u tretiranju početka nove književnosti kod Hrvata i Srba. U hrvatskim istorijama književnosti, kako je poznato, nova hrvatska književnost počinje tek sa Ilirskim pokretom, dok doba prosvetnog apsolutizma i racionalizma ulazi u okvir starije hrvatske književnosti ('Književnost do Preporoda'). U srpskoj književnosti, međutim, već je ustaljena tradicija da nova srpska književnost počinje sa racionalizmom. Ako bi se, dakle, držali i dalje te podele, onda bi A. Reljković ostao u starijoj hrvatskoj književnosti, dok bi njegovi suvremenici Orfelin i Dositije išli u novu srpsku književnost«.⁸

U svakom slučaju, drugačija periodizacija literarnoga razvoja u Hrvata pružila bi nam ne samo lakše uspoređivanje sa slovenskom i srpskom književnom povijesti⁹ nego i realan paralelizam sa samom hrvatskom povijesti jezičnoga standarda,¹⁰ a razumije se da bi bilo postignuto i prirodnije uklapanje u slavenske i evropske procese.

Kao drugo opravdanje pojačanju interesa za standardološku problematiku slavenskoga jezičnog svijeta u XVIII stoljeću naveo sam stanovitu općelingvističku vrijednost istraživanjâ takve vrsti. Naravno, taj moment možemo shvatiti i općenito i s obzirom na konkretno razdoblje. Radi se o tom da skupine genetski srodnih standardnih jezika (zapravo točnije: skupine standardnih jezika kojima su dijalekatske osnovice genetski srodne) imaju veoma često niz zajedničkih izvanjezičnih crta važnih sa standardološkoga stanovišta, a s druge strane, pojedine zajedničke jezične crte uzrokuju iste ili bar slične probleme u standardizacionim procesima. Katkad je teško razgraničiti te dvije kategorije, no slavenski svijet pruža primjere za obje: s jedne strane imamo npr. problematiku tzv. slavenske jezične solidarnosti ne samo u obrani nego i u izgrađivanju slavenskih standardnih jezika u Austro-Ugarskoj, ili međuslavenske odnose standardnih jezika u slavenskim ili pretežno slavenskim državnim zajednicama (ČSSR, SFRJ, SSSR), s druge pak strane uzet ćemo npr. normativnu problematiku morfono-

⁸ D. Pavlović, «О подели југославенске књижевности на периоде», ЈФ, XXIII/1958, str. 101.

⁹ О tome pišem u članku »О усклађивању периодизација«, *Telegram*, IX/1968, 9. kolovoza, br. 432 («Језик данашњи») i u raspravi »О Макарском приморју као једном од средишта језично-историјске и дијалекатске конвергенције«, *Макарски зборник*, I/1970, str. 381—405.

¹⁰ О tome pišem u radu spomenutom u op. 2, i такође: a. «Древняя хорватская литература и современный стандартный язык» (u tisku); — b. «Улога босанско-херцеговачких франјевца u формирању језика хрватске књижевности и културе — од Divkovića до fra Grge Martića», *Језик*, XX/1972—73, br. 2, str. 37—51 (šira verzija u: *Godišnjak*, Institut za izučavanje jugoslavenskih književnosti, Sarajevo, II/1973); — c. »О ulozi Ljudevita Gaja u završnoj etapi hrvatske jezične integracije« (u tisku).

loškoga, ortoepskog i ortografskog tretmana sljedova suglasnik + i (e) u stranim vlastitim imenima i evropeizmima.¹¹ Zato je jasno da rezultati proučavanja jedne genetski vezane skupine standardnih jezika mogu koristiti pri proučavanju drugih takvih grupacija. Slavonski su jezici u tom pogledu osobito pogodni: oni su internacionalnoj lingvistici dobro poznati, a ipak je u slavenskim standardnim jezicima čisto standardološka problematika, bar u prosjeku, osjetno zaoštrenija nego npr. u inače još bolje proučenim romanskim i germanskim jezicima. Otuda je naravno da se u romanistici i germanistici znatno manje obraćala pažnja na specifičnu standardološku sociolingvistiku romanske odnosno germanske jezične zajednice u cjelini,¹² dok u slavistici takva istraživanja imaju već stanovitu tradiciju (u novije doba B. Havránek, V. V. Vinogradov, A. Jedlička, N. I. Tolstoj i dr.).¹³ U takvu općenitom smislu slavistička standardološka iskustva mogu biti osobito korisna, na raznim razinama, takvim skupinama standardnih jezika kao što su npr. arioindijski ili tzv. turko-tatarski.

Historijski aspekt — tj. konkretno: sociolingvistička situacija slavenskoga svijeta u XVIII stoljeću s gotovo dvostoljetnom perspektivom kasnijega razvoja — daje pak veoma upotrebljive analogije, *mutatis mutandis*, za današnje akutne standardizacione probleme i dviju već spomenutih skupina i nekih drugih, npr. osobito za bantu. Manja će korist biti za skupine genetski udaljenijih jezika kao što su malajski (tu je i zemljopisna udaljenost, koja uzrokuje suviše velike izvanjezične razlike na liniji od Malgaške Republike do Filipina) ili dravidski (tu je i suviše velika vremenska dubina pismenog razvoja kod tzv. »četiri velika jezika«). Manja će korist biti, naravno, i za takve specifične jezične zajednice kao što je arapska, ali u arapskom bi se slučaju korisnost mogla eventualno u budućnosti naglo povećati.

¹¹ Razumije se da u raznim slavenskim jezicima nisu uvijek u pitanju isti suglasnici ni isti problemi. Osim toga, na prvi bi se pogled reklo da u hrvatskom i slovenskom pravopisu nema takvih teškoća — ali uzmimo npr. njima sličan ortografsko-morfološki problem s imenima kao *Casablanca*, *Petrarca*.

¹² Usp. Ž. Muljačić, rad u op. 1. Donekle se mogu takvim romanističkim djelom smatrati dijelovi knjige: R. A. Budagov, *Литературные языки и языковые стили*, Moskva 1967. (usp. osobito glavu I, IX i X). Veoma je zanimljiv i originalan rad: Heinz Kloss, *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen von 1800 bis 1950*, München 1952 (iako ta knjiga ima unekoliko laičan karakter, ipak su u njoj standardološki sociolingvistički problemi mnogo bolje shvaćani nego u profesionalnoj lingvistici na početku pedesetih godina).

¹³ S obzirom na opseg tematike, neću navoditi općepoznate slavističke literature, osim kada se radi o konkretnostima ili o (serbo)kroatistici. Neslavističku literaturu navodim po potrebi.

Odlučna uloga XVIII stoljeća za fizionomiju i sudbinu pojedinih slavenskih standardnih jezika najbolje se može ilustrirati na primjeru suprotnih putova ruskoga i bjeloruskoga razvoja, gdje se radi o dvama susjednim jezicima koji su u prethodnim razdobljima, uza sve razlike, imali isti osnovni problem: odnos crkvenoslavenskih i organskih elemenata. U XVI i donekle u XVII stoljeću razvio se crkvenoslavensko-bjeloruski amalgam, koji je kao pismeni jezik bio u to doba pogodniji da posluži kao podloga za standardizaciju nego što je to bio njegov onodobni ruski pandan, bez obzira na činjenicu da je ruski pismeni jezik imao dublju i bogatiju prošlost (a možda i upravo zato, s obzirom na pozicije koje je u toj prošlosti stekao crkvenoslavenski). Na taj crkvenoslavensko-bjeloruski amalgam (Skorina, spisi Velikoga kneževstva i sl.) zamire do konca XVII stoljeća¹⁴ te biva zamijenjen ruskim pismenim jezikom i još više poljskim standardnim jezikom.¹⁵ U XVIII stoljeću bjeloruski pismeni jezik jedva da vegetira i praktički gotovo da nema prijelaza između rijetkih tekstova od kojih bi se jedni mogli smatrati zaostatkom tzv. starobjeloruskoga pismenog jezika, a drugi prethodnicom razvoja u XIX stoljeću. Takvo stanje u kritičnom XVIII stoljeću odredilo je današnji organski (ili gotovo »folkloran«) karakter materijalne osnovice suvremenoga bjeloruskog jezika, nastaloga u XIX i utvrđenoga tek u XX stoljeću, osobito nakon stvaranja BSSR (s time da se još i danas osjećaju ozbiljni nedostaci u njegovoj fizionomiji i funkcioniranju).¹⁶

U ruskome se jeziku proces amalgamizacije crkvenoslavenskih i domaćih elemenata u XVIII stoljeću ne samo nastavio nego i intenzificirao i praktički perfektuirao. Upravo se u tom razdoblju prevladuje nerazgraničavanje između još nestandardiziranoga ruskog pismenog jezika i ruskoga crkvenoslavenskog jezika, s postupnim prijelazima između njih i s hijerarhijom tzv. »stilova«. Tada se izvršio jedan dijalektički dvostruki proces: ruski je pismeni jezik apsorbirao jedne crkvenoslavenske elemente i odbacio druge, razgraničivši se tako s ruskim crkvenoslavenskim jezikom, kojemu se od tada funkcije znatno reduciraju, a sam se ruski pismeni jezik mogao onda na prijelazu u XIX stoljeće relativno brzo stan-

¹⁴ Ostavljam po strani problem tzv. zapadnoruskog pismenog jezika i njegova cijepanja na bjeloruski i ukrajinski kontinuant.

¹⁵ Poljski pismeni jezik možemo od XVI stoljeća smatrati standardnim, više-manje onako kao zapadnoevropske. Usp. rad u op. 2.

¹⁶ Usp. moj referat na VI međunarodnom kongresu slavista (Prag 1968): »Tipovi dvojnih i višestrukih odnosa među slavenskim standardnim jezicima«, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, X/1968, str. 41—53 (pretiskano u knjizi spomenutoj u opasci 2, str. 63—83). Usp. i rad u op. 2.

dardizirati. To je ruskomu standardnom jeziku pružilo mnoge prednosti u usporedbi s ostalim današnjim slavenskima i uvjetovalo njegovu posve specifičnu fizionomiju u njihovu društvu (sličnost pokazuje, donekle, samo standardni bugarski).

Osnovna sociolingvistička problematika slavenskoga svijeta u XVIII stoljeću nije u svim zemljama ista, ali gotovo svaki konkretan problem — kako ćemo vidjeti — zahvaća po nekoliko slavenskih zemalja, a središnji je problem zapravo zajednički: izjednačiti se u sljedećem stoljeću s romansko-germanskim svijetom, izgraditi jedan njemu paralelan (po mogućnosti još pravilniji i savršeniji) mozaik nacija i standardnih jezika kako bi se evropska civilizacija pretvorila iz romansko-germanske u romansko-germansko-slavensku. Razumije se da taj cilj nije bio formuliran takvim riječima, ali istaknutijim duhovima XVIII stoljeća bio je takav način mišljenja vjerojatno bliži nego što se to nama danas čini. Mnoga će se pitanja svjesnije, konkretnije i u jasnijem obliku formulirati tek u XIX stoljeću, ali kasniji se razvoj ne da razumjeti ni bez zbivanja u XVIII stoljeću ni bez njegovih ideja.

Sam inventar problematike obuhvaća veoma različita pitanja, i to cio niz konkretnih, kojima ćemo se pozabaviti poslije, i neka općenita, osnovna, o kojima su zapravo ovisila sva ostala. Prije svega, radilo se o tom koliko će biti slavenskih standardnih jezika (i u vezi s time, koliko odgovarajućih ljudskih kolektiva koje će oni služiti). Tomu je pitanju podređeno drugo: koji će to biti jezici, ili točnije — čiji?

Tu se na mnogim terenima križaju minimalistički (regionalni) i maksimalistički (ekspanzionistički) programi. Pojedine društvene snage, na zalasku ili u nastajanju, imale su različite političke koncepcije za budućnost, a osjećalo se, ma kakvi bili konkretni časoviti problemi, da ta budućnost prije ili poslije nosi jednu posve novu Evropu. Naslijeđena etnička situacija slavenskoga svijeta, zatečeni odnosi, stvorene tradicije, postojeće svijesti na temelju političke, kulturne, državno-pravne, vjerske i društveno-ekonomske povijesti, dominantni interesi — svi su ti momenti stvarali u prilično određenom smjeru uvjete za formiranje slavenskih nacionalnih kolektiva. Ali s druge strane, postojale su i prilično jake rubne tendencije što su se suprotstavljale glavnim razvojnim smjerovima. Nije nerealno reći da je bilo mogućnosti i da se sastav slavenskih nacija oblikuje u sljedećem stoljeću s nešto većim ili nešto manjim brojem članova, ali nije realno precjenjivanje te mogućnosti. Ista tvrdnja vrijedi i za slavenske standardne jezike. Provincijski separatizam, politički i jezični, mogao je biti jači tamo gdje su postojale jasno definirane historijske pokrajine s tradicijom i pravnom i upravnom važnosti, o čem će još biti riječi. U drugim su sluča-

jevima periferne regije, s često retardiranim razvojem, pokazivale posebne ambicije ili bar nedostatak interesa za procese izvan svojih granica.

Nasuprot tomu postojao je i idejni kompleks slavenskih koncepcija za budućnost, koji nije nužno morao biti i općeslavenski. Općenita etnička i jezična bliskost davala je u slavenskim uvjetima podlogu za aspiracije što su prelazile stvarnu snagu pojedinih središta, ali ona su mogla biti dovoljno snažna da ometaju i usporuju procese započete u područjima na koja pretendiraju. U duhovima se dakle formirala široka lepeza konkurentnih koncepcija, od regionalnih do općeslavenskih, i nije uvijek lako odijeliti intelektualne konstrukcije od težnji iza kojih su stajali određeni jači ili slabiji stvarni interesi.

I maksimalistički i minimalistički i »realistični« programi bili su često opterećivani izborom imena pod kojim treba da se formuliraju. Slovaci su npr. dugo upotrebljavali nazive *Slovák* i *Slovan* (= Slaven) sinonimno, zvali su sami sebe i Česima, Bohemima, Slavobohemima i sl., a s druge strane i Hungarima, Ugrima (*Uhrí*, ili na češkome, *Uhři*), već prema tomu da li se naglašava kulturno-etnički ili teritorijalno-politički moment. Upotrebljavao se i naziv *Čechoslováci*, ali nije značio ono što bismo mi danas razumjeli pod njim — mnogo će još vremena proći do obrazovanja ČS(S)R pa da bude potreban naziv za građane te državne zajednice — nego je značio naprosto »Česi«, za razliku od naziva *Uhroslováci* (= Slovaci). Stanovnici Moravske pod Česima jednom razumiju druge, drugi put i sebe, a češki jezik zovu i moravskim.¹⁷ Uporaba regionalnih imena mogla je i nije morala značiti partikularizam npr. u Sloveniji, a naziv »kranjski« upotrebljavao se ne samo u regionalnom smislu nego i u značenju koje je poslije dobio atribut »slovenski« (a i on je bio dvoznačan). Karakterističan je primjer hrvatskoga pjesnika Kačića. On u *Korabljici* (1760) nabraja sve slavenske zemlje, počevši od Moskoviije, kao područje na kojem se govori »slovinski« jezik, a neposredno prije toga piše:

»Nemoj se dakle stiditi u tvoj slavni jezik govoreći, kakono se ne stide Grci ni Latini govoreći u jezike njiove. I kada budeš upitan: 'Koga si naroda?', nemoj odgovarati, kako si naučan: 'Ja sam Šcavon', jer će to naški reći 'ja sam sužanj', pače još grdnije 'ja sam sužnjetina', što je tvoja sramota i pogrda velika. Reći dakle imaš: 'Ja sam Dalmatin, Rvat, Bošnjak oli Slovinac', jer smo od starine Slavni, a ne Šcavi ni Šcavoni rečeni.«¹⁸

¹⁷ Usp. J. Bělič, A. Jedlička, E. Jona, E. Paulíny, J. Ružička, J. Štolc, *Slovenština*, Praha 1961 (za sve navođene nazive usp. str. 165).

¹⁸ *Stari pisci hrvatski*, XXVIII, 1945, str. 14 (u izdanju iz 1760, str. 12—13).

Drugim riječima, Kačić deklarativno obrazlaže pod nazivom »slovinski« jedan sadržaj, ali kad se obraća svojim konkretnim čitateljima, daje mu drugi sadržaj suzujući ga posve realistički. U stvari, u Kačića i u nekih drugih pisaca njegova doba nalazimo terminologiju s tri stupnja: 1. *hrvatski* = što se odnosi na Hrvatsku bez Slavonije, Dalmacije i Istre, 2. *hrvatski* = *slovinski* = hrvatski, i 3. *slovinski* = slavenski. Karakteristično je da se u slavenskim zemljama vrlo često rabe nazivi tipa hrvatskoslavenski, slaveno-bugarski, slaveno-srpski,¹⁹ ili na latinskome *slavobohemice*, i sl., ali svi ti atributi znače isto što bi značili i bez *slav*— na prvome ili drugom mjestu u složenici. I na koncu, među svim drugim nespomenutim terminološkim kolebanjima navedimo još samo tvorbe od osnove *rus*- s različitim sufiksima ili u raznim složenicama. U svakom slučaju, danas je deplasirano bilo što dokazivati na temelju jednoga nazivlja koje je predstavljalo sustav i sastav posve različit od današnjega.

U pojedinim je slučajevima, naravno, alternativa slavenskim programima — užim ili širim — inojezična (njemačka, talijanska, grčka, čak i mađarska) ponuda za udustajanje od slavenskoga jezičnog i nacionalnog programa uopće. I prije XVIII stoljeća bilo je jezične (a time i etničke) asimilacije pojedinih slavenskih terena, ali radilo se o procesima što su prvenstveno bili popratnim rezultatom stanovitih političkih i(li) društvenih akcija i programa kojima sama asimilacija nije bila neposredan cilj. U tom se pogledu situacija bitno mijenja tek u XVIII stoljeću.

*
**

Konkretni su sociolingvistički problemi slavenskoga XVIII stoljeća i jezični i izvanjezični. Tema je, razumije se, naprosto neiscrpnna, tako da se moramo zadovoljiti golim sistematiziranjem problematike. Pozabavit ćemo se prvo jezičnim pitanjima.

Vidjeli smo pri usporedbi ruske i bjeloruske sociolingvističke situacije u XVIII stoljeću kako je crkvenoslavenski kompleks bio važan na tim dvama terenima. Ali ne samo na njima. U tom se razdoblju počinju formirati slavenski nacionalni kolektivi kojima će biti potreban standardni jezik u onodobnom evropskom smislu.²⁰

¹⁹ Naziv »slavjanskoserbski« postat će ime miješanoga rusko-srpsko-crkvenoslavenskog jezika, ali još 1814. Karadžić svoju Pjesmaricu naziva slaveno-srpskom, misleći pod time naprosto »srpski«.

²⁰ Samo su se poljska i češka situacija približavale i jezično i nacionalno razvijenijemu evropskom tipu.

U pravoslavnim slavenskim zemljama tada nastaje opasnost od diglosije u kojoj bi jedan partner bio crkvenoslavenskoga, a drugi domaćega karaktera. Zapravo u cijeloj sferi koja je nosila naslijeđe bizantske duhovne civilizacije javila se u XVIII ili XIX stoljeću opasnost od diglosije, ali dok su joj Slaveni, Armenci i Gruzinci uspjeli izbjeći, Grci su upali u diglosiju i nisu je se ni do danas oslobodili.²¹ Slavenski narodi na katoličkom ili protestantskom području riješili su se vlastitoga ili posrednoga, jačeg ili slabijega crkvenoslavenskog kompleksa znatno prije (kudikamo najkasnije Hrvati — praktički tek na prijelazu u XVI stoljeće), tako da su fragmenti crkvenoslavenskoga naslijeđa (prvenstveno leksički i tvorbeni) mogli odigrati samo pozitivnu ulogu u kasnijem jezičnom razvitku. Kod pravoslavnih slavenskih naroda opasnost od diglosije ugrožavala je pak i šansu da se pri formiranju standardnih jezika iskoristi crkvenoslavensko jezično naslijeđe i u onoj mjeri i na onaj način kako bi to bilo poželjno.

O crkvenoslavenskom kompleksu u povijesti slavenskih jezika već je toliko pisano da se nema potrebe njime zadržavati. Spomenut ću samo to da je on doživio posljednjih desetljeća stanovitu rehabilitaciju, posve opravdanu (B. Havránek, N. I. Tolstoj, i dr.),²² i upozoriti na nekoliko važnih momenata. U prvom redu, ruski je slučaj u načelu bitno drugačiji od svih ostalih — na ruskom su području u igri samo dvije komponente: ruska (istočnoslavenska) i crkvenoslavenska (južnoslavenska, ali u rusificiranom obliku). Svagdje se drugdje natječu tri komponente, ili točnije, njih četiri: podomaćena crkvenoslavenska, ruska crkvenoslavenska, domaća (istočnoslavenska u Ukrajincima i Bjelorusima, južnoslavenska u Srbima, Bugarima i Makedoncima) i ruska. Taj moment ne gubi svoju važnost činjenicom da je relativni udio pojedinih komponenta bio u kvantitativnom smislu veoma različit, da i ne govorimo o kvalitativnim razlikama,²³ jer nema sumnje da su Južni i Istočni Slaveni morali na suprotan način doživljavati rusku i crkvenoslavensku komponentu.

Drugi je jezični problem bilo pitanje praktičnoga odnosa prema dotadanjim jezičnim dostignućima u vlastitoj pisanoj tradiciji (ne

²¹ Izvan sfere bizantskoga naslijeđa imamo tipološku sličnost npr. u tamilskoj, ali ne u arapskim diglosijama.

²² Srpska je filologija najduže zadržala negativan stav. Umjerenu je reviziju iznio Pavle Ivić u pogovoru fototipskomu izdanju Karadžićeva Rječnika iz 1818 (Beograd 1966), dosljedniju I. Grickat u radu spomenutome u op. 5.

²³ Podrobno obrađeno u problematici diglosije u radu iz op. 3, tipološki odnosi u radovima iz op. 2. i 16.

eventualnoj crkvenoslavenskoj),²⁴ beletrističkoj i nebeletrističkoj. Tu ćemo naći prilične tipološke razlike. Uza sve kvantitativne, kvalitativne i kronološke nepodudarnosti, u češkom, slovenskom i lužičkosrpskom slučaju imamo jedan zajednički problem: jedan ne-regionalni pismeni jezik, sposoban za standardizaciju, formiran na srednjovjekovnom naslijeđu uoči Reformacije (Češka) ili u vezi s Reformacijom (Slovenija i kasnije Lužica), bio je poslije dospio u dužu ili kraću, veću ili manju stagnaciju, ili su mu bar bile funkcije i uporabne sfere osjetno reducirane. U XVIII stoljeću postavlja se operativni problem: kako taj jezik osposobiti za modernu standardizaciju — bilo bi krajnje neracionalno odreći ga se, ali kako on stanovito vrijeme nije mogao jače djelovati na govor, nastaje opasnost da se između standardnoga jezika i (inter) dijalekata uvuče kao međusvoj jedan iznaddijalekatski govorni supstandard te da se tako dobije nešto slično umjerenoj diglosiji.²⁵ U Češkoj je problem već u XVIII stoljeću bio bar načelno u priličnoj mjeri riješen, u Sloveniji i osobito u Lužici znatno kasnije (i donekle različito za gornjolužički i donjolužički).

U Poljskoj, Slovačkoj i Hrvatskoj pitanje se ne postavlja na taj način ni u tom smislu, ali problematika je u svakoj od tih triju zemalja posve individualna. Poljski je slučaj najpozitivniji — tipološki on je jedini više-manje zapadnoevropskoga tipa i bilo je potrebno samo stanovito osvježivanje postojećega standardnoga jezika i njegova daljnja polifunkcionalizacija. U Slovaka je vlastita tradicija neznatna (istočnoslovački kalvinski i Bernolákov pismeni jezik na zapadnoslovačkoj osnovici nastaju tek sredinom odnosno koncem XVIII st.), ali postoji trostoljetna tradicija slovačke varijante standardnoga češkog jezika. Odnos prema toj tradiciji bio je u XVIII stoljeću kritičnom točkom Bernolákovoga jezika (kao i u XIX stoljeću Štúrova jezika, na srednjoslovačkoj osnovici, kojemu je kontinucija suvremeni slovački standardni jezik).

U Hrvata nalazimo u drugoj polovici XVIII stoljeća dva pismena jezika, oba u procesu standardizacije: kajkavski na sjeverozapadu, na području kajkavskoga narječja, i novoštokavski (s ikavskom i ijekavskom zonom u prepletanju) u svim ostalim kra-

²⁴ To znači da za XVIII st. u tom kontekstu ne možemo uopće govoriti o Istočnim Slavenima i o pravoslavnim Južnim Slavenima, jer su u njihovoj pismenoj tradiciji uvijek nazočne crkvenoslavenske komponente. Kako smo vidjeli, bjeloruska je situacija bila prije XVIII st. jezično najpogodnija, ali upravo tamo nastupa u tom stoljeću prekid. Rusi su imali najopsežniju i u izvanjezičnim kategorijama najvredniju pismenu tradiciju, ali ona je bila jezično nehomogena do XVIII st. U Srba i Bugara prodor ruskog crkvenoslavenskoga uglavnom upropašćuje upravo u XVIII st. amalgamske tekovine prethodnih razdoblja (na žalost, prilično skromne).

²⁵ Tako se poslije i dogodilo. Usp. radove u op. 2, 3. i 16.

jevima, koji su u dijalekatskom pogledu bili štokavski (novoštokavski ili nenovoštokavski) ili čakavski.²⁶ Kajkavski se jezik mogao lako nastavljati na vlastitu tradiciju od XVI stoljeća, novoštokavski se formirao tek u sredini XVIII stoljeća i nije se mogao izravno oslanjati na pismene tradicije svojega područja, koje su bile — od kraja XV stoljeća — čakavske i štokavske (ali dobrim dijelom nenovoštokavske).²⁷ To je bio znatan hendikep, jer hrvatska štokavska i čakavska renesansna i barokna beletristika nemaju premca u slavenskom svijetu, čak ni u Poljskoj.

Problem dijalekatske osnovice bio je, kako smo vidjeli, osobito zaoštren u Slovaka, dok se u Hrvata nije više postavljao, ali su koegzistirala dva pismena jezika s različitim dijalekatskim osnovicama, što će riješiti tek hrvatski narodni preporod u tridesetim godinama XIX stoljeća, kada se napušta kajkavski pismeni jezik. U češkom i poljskom jeziku to je pitanje bilo već odavno riješeno, a zapravo i u slovenskom jeziku i u lužičkosrpskima, ali tamo se ipak postavljalo, osobito u Lužici, na specifičan način: treba li podmlađenje postojećega pismenog jezika provesti samo prema suvremenom stanju organske jezične materije koja je bila dala nekadašnju dijalekatsku osnovicu, ili valja uzimati u obzir i druge dijalekte.

U slavenskim jezicima opterećenima crkvenoslavenskim kompleksom problem dijalekatske osnovice javljao se svagdje osim u ruskome,²⁸ i to u skladu sa stupnjem dijalekatske diferencijacije pojedinoga dijasistema i u onoj mjeri u kojoj je na dnevnom redu bila sama težnja da se izgradi standardni jezik na organskoj osnovici. Problem je ipak bio najvažniji za Bugarsku.

Specifično je pitanje izbor jezika-etalona, tj. etalona u koji se svjesno ili nesvjesno nastoje ugledati nositelji standardizacionih procesa. Od slavenskih jezika za tu ulogu dolaze u obzir kao razvijeniji — bar u XVIII stoljeću — samo češki, poljski i, u donekle drugačijem vidu, ruski. Od neslavenskih jezika kandidati su bili u prvom redu njemački, praktički za sve jezike (u većoj ili manjoj mjeri, izravno ili ne), zatim u hrvatskom slučaju još i talijanski, a u bugarskom i makedonskome, na drugačiji način, grčki. Samo neizravno, u raznim stupnjima, dolazi u obzir jedino francuski, a moramo uzeti u obzir i specifičnu ulogu latinskoga, koji, naravno,

²⁶ Stav prema regionalnom kontinuantu hrvatskog crkvenoslavenskoga na sjevernom jadranskom pojasu i u njegovu zaleđu nije važan za našu temu (to je detaljno obrađeno u radu pod c. u op. 10).

²⁷ O tome pišem u radu iz op. 7. i u radovima iz op. 10.

²⁸ Moskovska osnovica nije mogla doći u pitanje, a petrogradski problem (nastao uostalom tek u XVIII st.) posve je drugačije kategorije.

nije mogao služiti kao etalon za moderan »živi« evropski standardni jezik. Što se tiče mađarskoga, koji je inače i sam bio nerazvijen i neusavršen, on mogao nešto značiti samo na provincijskoj razini u istočnoslovačkom području, gdje je tu ulogu zadržao do polovice XIX stoljeća (slično kao, u raznim razdobljima i na još ograničenijem perifernom nivou, u međimurskih i bačko-baranjskih Hrvata i u prekmurskih i, neizravno, istočnoštajerskih Slovenaca).

Od problema civilizacione orijentacije prema određenomu jeziku-etalonu²⁹ valja razlikovati problematiku raznih odnosa prema neslavenskomu leksičkom materijalu. Kad se radi terminološkim pitanjima, ili o izboru tuđih modela pri kalkiranju, onda su ta dva kompleksa slična, ali odnos prema barbarizmima nema mnogo veze s problematikom jezičnih etalona. U svakom slučaju, sastav neslavenskih jezika o kojima je riječ i ovdje je isti, i mađarski dolazi u obzir opet samo na provincijskoj razini, a dodati valja jedino holandski jezik (za Ruse) i orijentalni kompleks (arapsko-perzijsko-turski), koji je za cio niz slavenskih jezika imao prilično važnu ulogu, i na terminološkom planu i kao izvor barbarizama.

U svim se jezicima javljaju problemi pravopisa i ortografije, izuzev donekle poljski, a pitanje samoga pisma — ostavimo li po strani frakturu i crkvenu ćirilicu kao drugorazredan problem³⁰ — postavljalo se ozbiljnije samo u Ukrajinaca i Bjelorusa, i to u obliku izbora između ćirilice i latinice, u vezi s natjecanjem pravoslavne i unijatske crkve. Na (orto)grafijskoj se problematici nećemo zadržavati — tu je previše mnogo sitnih pitanja, koja su uz to prilično poznata. Iznijet ću samo neke konstatacije od općenitije važnosti.³¹ Prije svega, situacija je bila kudikamo najpovoljnija u Poljskoj, i kako je tamo bilo manje (orto)grafijskih nevolja nego drugdje pa se nisu morale radikalno rješavati u XVIII ili XIX stoljeću, poljska je grafija do danas ostala tipološki izolirana među latiničkim slavenskima. U nekim su se zemljama u tu problematiku upletale konfesionalne suprotnosti (Slovačka, Lužica), za koje bi se našlo zanimljivih neslavenskih paralela na evropskim terenima gdje se dodiruju katolička i razne reformirane crkve, no ta tema

²⁹ Ta je tipološko-standardološka tema u slavistici i nedovoljno i neadekvatno istražena.

³⁰ U odnosu prema latinici i građanskoj ćirilici to nisu samostalna pisma — razlika je uglavnom samo oblična.

³¹ O tome govorim u radu »O typologii grafických a ortografických soustav v slovanských spisovných jazycích«, *Slovo a slovesnost*, XXXIII/1972, str. 275—282 — no tamo historijski aspekt na žalost nije u prvom planu.

izlazi izvan okvira ovoga rada. I konačno, čini se da se u slavistici u posljednje doba nešto blaže prosuđuje (orto)grafijska »anarhija« iz predstandardnih razdoblja, što je svakako zanimljiva pojava.³²

*
**

Prijelaz prema izvanjezičnoj problematici jest pitanje funkcionalnoga opterećenja, pitanje polivalentnosti i sl. Tu je još potrebno mnogo istraživanja, a valja ujedno mijenjati shvaćanja i vrednovanja nebeletrističke pisane proizvodnje, osobito tiskane. U tom je pogledu bila podbacila naročito kroatistika.³³

Čisto izvanjezične sociolingvističke probleme nameću historijske provincije sa svojim tradicijama i izgrađenim kulturnim, političkim i ekonomsko-socijalnim fizionomijama, o čemu je već bila riječ u drugome kontekstu. U Češkoj su »zemlje« (Moravska, Šlezija, uža Češka) imale veliku važnost na raznim poljima, ali to je sve relativno malo utjecalo na sociolingvističke uvjete — standardni češki jezik, uza sve poteškoće i smetnje, imao je već sigurnu poziciju. Za Poljsku (u etničkim granicama) taj je problem još manje važan, bar do dioba³⁴ Naprotiv, za Sloveniju i Hrvatsku historijske su zemlje bile najkritičnijim pitanjem, iako se ono postavljalo na različite načine, ne samo zbog različita političko-pravnog statusa hrvatskih i slovenskih pokrajina. Drugdje nije bilo takvih teritorijalnih jedinica: podjela na Donju i Gornju Lužicu ima drugačiji karakter, u Slovačkoj nema »zemalja« (što slavisti ponekad ne shvaćaju).

Odnosi među historijskim pokrajinama imaju karakter posve različit od odnosâ između istorodnih područja pod raznim državnim vlastima (Rusija, Poljska, Prusija, Austrija, Turska, Mletačka Republika, Dubrovačka Republika), a u priličnoj to mjeri vrijedi i za odnos između austrijskoga i ugarskog kompleksa zemalja. To znači da se ne mogu uspoređivati veze između Moravske i uže Češke,

³² Maretić je npr. suviše oštro prosuđivao razvitak hrvatske latiničke (orto)grafije, usp. Milan Moguš, Josip Vončina, »Latinica u Hrvata«, *Radovi zavoda za slavensku filologiju*, XI/1969, str. 61—81. P. Ivlić pokazao je da pretkaradžičevska ćirilica nije općenito loša, kako je to držala srpska filologija, nego da, za razliku od ostalih slavenskih fonoloških sustava, naprosto ne odgovara novoštokavštini (usp. rad u op. 22). U nizu radova pokazao je pak Aleksandar Mladenović da u Srba ni sama »anarhija« prije Karadžića nije bila tako strašna.

³³ Usp. radove u op. 10.

³⁴ Pomoranski (kašupski) problem ostavit ću po strani kao posve specifičan. O tome govorim u radu »O karakteru kašupske književnosti«, *Studia z filologii polskiej i slowiańskiej*, V/1965, str. 246—254.

između Koruške, Kranjske i Štajerske, između Slavonije i uže Hrvatske i sl. s vezama između slavonsko-užehrvatskoga kompleksa, mletačke Dalmacije, Dubrovnika i austrijske Istre. Apsurdne državne granice, koje su često više fronte nego granice, sijeku većinu slavenskih etničkih područja: jedino je Rusija nezavisna, Poljska samo do likvidacije (ali i prije prve podjele dio je pod njemačkom vlasti), a Dubrovnik je suviše malen (bez obzira na juridički aspekt, i Crna Gora bila je praktički nezavisna). Ostale su slavenske zemlje rijetko pod istom tuđom vlasti (Češka, Slovačka, Bugarska, Makedonija); većina je razdijeljena na razne tuđe vlasti (kako smo već vidjeli za Hrvatsku, koja je najdrastičniji primjer), pa tako imamo u etničkoj Sloveniji austrijski, ugarski i mletački dio,³⁵ u Srbiji turski i ugarski, u Ukrajini ruski, poljski, austrijski i ugarski; u Bjelorusiji poljski i ruski.³⁶ Razumije se ujedno da je tuđa vlast imala različito sociolingvističko značenje ako je bila neslavenska i ako je bila inoslavenska.

Izvanjezični karakter imaju i međukonfesionalni odnosi, koji su također već bili spomenuti. Tu imamo nekoliko tipova: katolici ~ ostali kršćani (Češka), katolici ~ evangelici (Lužica), katolici ~ evangelici ~ kalvini (Slovačka), pravoslavni ~ unijati (Ukrajina, Bjelorusija), pravoslavni ~ sektaši (Rusija), pravoslavni ~ pavličani (Bugarska), a u bosanskohercegovačkom pašaluku imamo specifičan odnos katolicizma i pravoslavlja s islamom.³⁷ I drugi neki vjerski momenti mogli su imati stanovito sociolingvističko značenje: područja djelatnosti raznih redova u okviru iste konfesije, npr. u Hrvata franjevačka zona prema nefranjevačkoj,³⁸ zatim opstojnost ili neopstojnost autokefalne crkve u pravoslavnih Slavena, odnos prema grčkoj crkvi (važan za Bugare i osobito za Makedonce), regionalni glagoljaški fenomen u Hrvata, izmiješanost ili teritorijalna odijeljenost pripadnika raznih konfesija, odnos državnih vlasti prema njima, itd.

Pojedini se izvanjezični momenti u svojem djelovanju isprepleću, npr. regionalna, državna i vjerska podijeljenost mogu se kombinirati na različite načine. Razumije se da su sve te izvanjezične okolnosti koje imaju sociolingvističku važnost, mogle imati i izravan utjecaj na čisto jezičnu problematiku. Ali u XVIII stoljeću osobito je važan sociolingvistički aspekt. Raste npr. uloga

³⁵ Posljednja su dva terena srećom mala i periferna.

³⁶ Ostavljam po strani bosanskohercegovački pašaluk, koji je kao pojava bez pandana u slavenskom svijetu. U okviru naše teme njegova se problematika nipošto ne svodi na svoj hrvatsko-srpski aspekt.

³⁷ Drugdje su u slavenskom svijetu pripadnici islama uglavnom Neslaveni, uz rijetke i sociolingvistički nebitne iznimke.

³⁸ Usp. rad pod b. u op. 10.

države, državnih vlasti, kojima postaje sve potrebnije da sa stanovništvom što više komuniciraju na standardnom jeziku, a u slavenskom je svijetu u to doba malo takvih vlasti koje u toj ulozi žele vidjeti jedan domaći slavenski standardni jezik, bez obzira postojao on već ili ne. U tom je smislu razumljivo da je važan državnopravni ili bar administrativni status pojedinih zemalja. U tom je pogledu Hrvatska (tj. hrvatsko-slovensko-dalmatinsko kraljevstvo) imala u austrijsko-ugarskom kompleksu najpovoljniji položaj, ali on je bio neutraliziran mletačkom vlasti u Dalmaciji i ostalim izrazito nepoželjenim okolnostima. Najnepovoljniji je bio položaj Slovačke, a Češka i Slovenija nalazile su se po sredini (s tim da je Češka situacija bila bolja, ne samo formalno-pravno). Još je potrebno spomenuti specijalan status bosanskohercegovačkoga pašaluka, zatim u drugom smislu nekih ukrajinskih područja, a također i status srpske pravoslavne crkve, koja je posjedovala stanovite elemente nedržavne vlasti, praktički vrlo važne. I na koncu, ovakav ili onakav status zadržavali su i dijelovi Poljske nakon sukcesivnih dioba u tijeku druge polovice XVIII stoljeća.

*
**

Ovaj je pregled samo sumarna sistematizacija sociolingvističkih faktora i fenomena u slavenskom svijetu XVIII stoljeća. Više od toga ne može se ovaj čas očekivati, ali i na toj je razini jasno da je druga polovica XVIII stoljeća pripremila epohu slavenskih narodnih i jezičnih preporoda.

D. BROZOVIĆ

D. Brozović: SOCIOLINGUISTIC SITUATION AND PROBLEMS OF LANGUAGE STANDARDIZATION IN THE SLAVIC WORLD IN XVIII CENTURY

Summary

An interest for specific sociolinguistic situation of the Slavic world in XVIII century is justified by a determinative meaning that period has had for later formation of Slavic standard languages as well as of Slavic nations (in the Middle- and East-European sense of the word) as human collectives using these standard languages in developing own national civilizations and taking at the same time part in a general-European international civilization. On the other side, analogies from the Slavic world of XVIII century have certain theoretical and practical value for present acute standardization problems of such language groups as Arioindian or Bantu, or Malayan group (from Malagasy Republic to Philippines), *mutatis mutandis*, and to a certain degree even Arabic language community.

Let us take, e. g., Byelorussian and Russian languages. The XVIII century dying away of Church Slavonic-Byelorussian amalgam of XVI and XVII centuries (Skorina, Great Knyazhestvo documents) has determined the present organical (or almost folklorical) character of the basis of Byelorussian standard language, formed in XIX and established as late as XX century. In Russian however, the process of amalgamization of Church Slavonic and national elements in XVIII century was not only continued but also intensified and practically perfected, by which a specific physiognomy of Russian standard language, compared to other Slavic standard languages (except only standard Bulgarian, somewhat), was conditioned

Elementary sociolinguistic problems of the Slavic world in XVIII century are not the same in all the countries, but each concrete problem covers several Slavic countries while the central one is common: to equalize, in the next century, with the Romance-Germanic world, and to form, parallel to it (more regular and perfect, if possible), a mosaic of nations and standard languages in order European civilization could transform from Romance-Germanic into Romance-Germanic-Slavic one. Of course, many questions are going to be formulated more consciously, more concretely and in a purer form in XIX century, but later development could not be understood without events and ideas of XVIII.

Inventory of questions included very different ones. First of all it dealt with *how many* Slavic standard languages (and corresponding human collectives using them) and *which* languages there were going to be. Minimalist (regional) and maximalist (expansionistic) programs crossed on many regions,

either often complicated by a choice of the future national and language name. In some cases a foreign (German, Italian, Greek, even Hungarian) offer for an abandonment of Slavic program was bid.

Concrete problems were linguistic and extralinguistic. Among the former, there was for some languages a danger of traditional written language (e. g. Church Slavonic) diglossia (the one Greeks fell later in), then in the Czech and Slovene case a problem of renewal of older language achievements after a greater or lesser stagnation, a question of dialect basis, e. g. with Slovak, or in another form with Croatian (after a uniform Neo-Štokavian solution for Čakavian and Štokavian — including non-Neo-Štokavian — zones, but without Kajkavian, has been achieved), further a problem of etalon in standardization process (German, Italian, or even French, or an already more developed Slavic), and problems of orthography and graphics appearing in all the languages except, somewhat, Polish, but in some of them even alphabet was in question.

A transition toward extralinguistic problems was a question of functional load, pure extralinguistic problems were imposed by historical provinces with their traditions and socio-economically formed physiognomies, then by non-Slavic domination over a great part of Slavic territories with absurd state frontiers (mostly more fronts than frontiers), religious controversies (e. g. Catholic-Evangelic-Calvin tripartitism with Slovaks), etc. It stands to reason that all these extra-linguistic circumstances have had a direct influence on pure linguistic problems.